

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

## MODERN İKTİSADİ İDEOLOJİ BAĞLAMINDA ‘GÖRÜNMEZ EL’ VE DENGEE YERLEŞTİRİLEN İNSANA FARKLI BİR BAKIŞ\*

**Mert KARA<sup>1</sup>**

Yüksek Lisans Öğrencisi

Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-posta: [karamertt7@hotmail.com](mailto:karamertt7@hotmail.com)

ORCID ID: 0009-0007-3117-5646

**Murat KARA**

Öğr.Gör.

İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

E-posta: [murkara@gelisim.edu.tr](mailto:murkara@gelisim.edu.tr)

ORCID ID: 0009-0003-8411-6640

### Öz

*Bu makalede, Adam Smith’in ‘Ulusların Zenginliği’ kitabında yer verdiği ‘Görünmez El’ teorisi ve Ana akım iktisadın varsayımlarından olan ‘Doğal Düzen’; a- Doğal insandan modern insana uzanan insanın kendisini keşfi ve kavramların anlam değişimi, b- Tarih boyu doğal taleplerinin peşinden giden insanın zaman içindeki dönüşümleri ele alınmıştır. İnsanın geleneksel anlayıştaki merkezi konumu aydınlanma ve modernitenin etkisiyle birlikte kaybolmuş ve doğal olarak insan kendisine yeni bir konum arayışına girmiştir. Çünkü geleneksel insan ve üzerinde yaşadığı dünya varlığın merkezinde yer almaktaydı. Ancak Kopernik devriminden sonra bu konum ‘Modern İnsan’ın evren anlayışındaki değişimine paralel olarak değişmiştir. Artık Tanrı’nın egemen olduğu bir varlık değil Prometheus rolüne*

---

\*Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

<sup>1</sup> **Sorumlu Yazar:** [karamertt7@hotmail.com](mailto:karamertt7@hotmail.com)

**Atıf (APA):** Kara, M. & Kara, M. (2024), Modern İktisadi İdeoloji Bağlamında “Görünmez El” ve Dengeye Yerleştirilen İnsana Farklı Bir Bakış, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 16 (2): 187-200

*bürünen insan aklının Tanrı'nın yerini almak istediği bir alem tasavvuru söz konusudur. Makalenin ana konusu, insanın tarih boyunca geçirdiği aşamaları özellikle toplumsal ve iktisadi değişimlerin rolünü dikkate alarak göstermektir. Bu amaçla mezkûr teori ve onun insan yaşamındaki sonuçları felsefi bir bakış açısıyla işlenmiş ve insanın kendisini keşif yolculuğundaki kimlik arayışında maruz kaldığı sorunlara değinilmiştir.*

**Anahtar Kelimeler:** Görünmez El, Homo-Economicus, Rasyonalizm, Denge, Prometheus

**Alan Tanımı:** İktisadi Düşünce

## **'THE INVISIBLE HAND' AND A DIFFERENT LOOK AT HUMAN BEING PLACED IN BALANCE IN THE CONTEXT OF MODERN ECONOMIC IDEOLOGY**

### **Abstract**

*In this article, Adam Smith's theory of the 'Invisible Hand' in his book 'The Wealth of Nations' and the 'Natural Order', which is one of the assumptions of mainstream economics; a- The self-discovery of man from natural man to modern man and the change in the meaning of concepts, b- The transformations of man over time, who has been pursuing his natural demands throughout history. The central position of the human being in the traditional understanding has disappeared with the influence of enlightenment and modernity, and naturally man has sought a new position for himself. Because the traditional man and the world he lived on were at the center of existence. However, after the Copernican revolution, this position changed in parallel with the change in 'Modern Man's' understanding of the universe. It is no longer an existence dominated by God, but a conception of a realm in which the human mind, which has assumed the role of Prometheus, wants to take God's place. The main subject of the article is to show the stages that human beings have gone through throughout history, especially taking into account the role of social and economic changes. For this purpose, the aforementioned theory and its consequences in human life are analyzed from a philosophical perspective and the problems that human beings face in their search for identity in their journey of self-discovery are addressed.*

**Key Words:** Invisible Hands, Homo-Economicus, Rationalism, Equilibrium, Prometheus

*JEL Codes: B1, B19*

## 1.GİRİŞ

Adam Smith ‘Ulusların Zenginliği’ kitabında iyi yaşamın nasıl sürdürüleceğini, ahlakın nereden geldiğini, kendi çıkarları ve hırslarıyla çelişmelerinde dahi insanların ahlak ve erdemle hareket edebileceğini açıklamaya çalışmıştır. Adam Smith’in ünlü ‘Görünmez El’ teorisi, serbest piyasa ekonomisindeki rasyonel öz çıkarların ekonomik refaha nasıl gittiği konusundaki açıklamalarına dayanmaktadır (Yılmaz Genç, 2018). Ortaya konan bu teori, belirli bir gücün -‘Görünmez El’in- insanı yönettiği bir dünyaya geçişin görüntüsüdür. Bunun yanında, neoklasik iktisadın diğer varsayımlarından biri olan Homo-Economicus ise refahını maksimize eden ve kendini idealleştiren birey olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece, her iki durumda da insan daima denge haline gelerek, en iyiye ulaşacaktır.

Çalışmanın amacı, ‘Görünmez El’ teorisi ve ‘Doğal Düzen’ durumunun ortaya çıkışında değişime uğrayan toplumsal ve ekonomik boyutların, tarihsel arka planı gözetilerek, felsefi bir bakış açısı sunmaktır. İnsan, bilimsel ilerlemelerle dünyaya bakış açısının değiştiği bir tarihsel süreçte, geleneksel insanın konum kaybı ve kendisinin keşfi ile ‘Modern İnsan’ı oluşturacaktır. Öncelikle, iktisadi teorilere ‘Görünmez El’ açısından bakılacak, ardından bu teorilere tarihsel bir arka plan sunularak, geleneksel insandan ‘Modern İnsan’a dönüşümü ele alınacaktır. Bu incelemeler beraberinde, ‘Görünmez El’ aracılığıyla dengeye yerleştirilen insanın, Kopernik devrimiyle yaşadığı konum kaybı ve ardından gelen bireysellik kazanımıyla beraber ‘Modern İnsan’ modelinin özelliklerini ortaya koymaya çalışılacaktır.

## 2.BASİTLEŞTİRİLEN İKTİSAT BİLİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Ana akım iktisadın Homo-Economicus’u tanımlayışı artık aşına olunan bir durumdur. Ekonomik insan, daima kendi çıkarları peşinde koşarak, tüketici açısından belli bir gelir düzeyiyle faydasını maksimum yapmayı, üretici açısından ise kârını maksimum ve maliyetini minimum yapmaya amaçlamaktadır. Ayrıca memnuniyetle birlikte tam bilgiyle de hareket etmekte ve olası yanlış herhangi bir yanlış tercihte bulunmamaktadır. Bu mükemmelliği rasyonellikle de taçlandırmaktadır (Ruben, 2017).

Bu şekilde tasavvur edilen mükemmel insanın evrendeki düzeni, ‘Görünmez El’ tarafından sağlanacaktır. Bu inancın arkasında iki şey yatmaktadır: a) Kişisel

çıkarmın sosyal bütünleşmeye yol açacağı, b) Kişisel çıkarın olduğu yerde ayrıca bir düzenleme kurumuna gerek duyulmayacağıdır. Bu çıkarımlardan ilk madde sebep olarak düşünüldüğünde ikincisinin sonuç olduğu söylenilebilir. Kişisel çıkarın sosyal bütünleşmeye yol açacağı fikri, insanların kişisel olarak çıkarlarını maksimuma çıkarma çabalarıyla beraber devamında toplumsal bir faydaya yol açacağını söylemektedir. Çünkü iyunin arzulanması, toplumsal bağlamda daha fazla fayda sağlayacaktır.<sup>2</sup> Şöyle ki, herkesin iyiyi arzulanması, yine, herkesin çıkarını yükseltecektir fakat dünyanın yarısı iyiyi arzulanmış olsaydı kişisel çıkarlar tersine işleyip yarı yarıya bir fayda sağlanacaktı (Russell, 2021). Kişisel çıkarın, düzenleme kurumuna gerek duymayacağı fikri ise, yaşamın, şu anının doğal bir elinin olduğu, dolayısıyla devlet gibi bizim arzularımızı denetleyen bir kuruma gerek olmadığı, tıpkı o dönemlerde kabul edilen doğal yasanın<sup>3</sup>, aynı şekilde iktisat alanına da aksettirilmesi şeklinde kendiliğinden işleyen bir durumu ortaya çıkaracaktır. İki düşüncenin birleşiminde, bireyler tek tek faydalarını maksimize ederken, herkesin rasyonel olduğu göz önünde bulundurularak, davranışlara herhangi bir müdahale gerekmezsin dengenin sağlanacağı fikri bulunmaktadır (Demir, 2019).

Neoklasik iktisadın insan tanımlayışında, Tanrı'nın rollerinin insana geçtiği de görülmektedir. Her ne kadar İleri Orta Çağ döneminden itibaren Tanrı'nın yeryüzünden çekilişi söz konusu olsa da Neoklasik iktisada göre asıl Tanrı-insan geçişliliği bu dönemde olmuştur. Yani, tarihsel olarak, bilimin ilerlemesiyle beraber, doğaya daha fazla hâkim olma anlayışı erken dönemlerde gerçekleşse de Neoklasik iktisat içerisinde yer alan insanın dönüşümü 19.yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Böylece Tanrı, kendi özellikleri ile yerini insana bırakmıştır. Bu özellikler; amoral, ahistorik, apolitik temellerdir. Amoral temeller, ahlaki değerleri yaratan insanın, ahlak koyucu olarak ve aynı zamanda ahlaki değerlere tabî olmayarak hatta gerçekleştirdiği eylemlerin bile ahlakın bir parçası olduğuna olan inançlar bütünüdür. Ahistorik temeller, Tanrının ezeli ve ebedi oluşuna işaret ederken, tarihsel olmayanı ve herhangi zamana ve mekâna tabî olmadığını göstermektedir. Apolitik temeller ise, Tanrı'nın herhangi bir güce tabî olmadığı

---

<sup>2</sup> Russel bağlamında iyiyi 'kendisi için değer biçilen şey', faydayı ise 'etkileri bakımından değerlendirilen' olarak düşündüğümüzde, ilkinin bireysel, ikincisini ise toplumsal çerçevede temellendirebiliriz (Russell, 2021, s.63).

<sup>3</sup> Biyoloji biliminin bağlantısıyla beraber, çeşitlenme, kalıtım, çoğalma kavramları yoluyla, güçlü olanın ayakta kalması şeklinde sonlanan doğal ayıklanma süreci de rasyonel insanın arka planını oluşturmaktadır.

bilakis gücün o olduğu ve ondan kaynaklandığına işaret etmektedir (Yılmaz, İşler, 2011). İşte Tanrısal bu üç ilke Tanrıdan insana geçmekle birlikte, normatif bir insan modeli de yaratılmış olmaktadır

### **3.MODERN İNSANIN KONUM KAYBI**

İnsanın, Maslow'un hiyerarşisinde görünen şekliyle, en temel ihtiyacının güven olduğunu bilinmektedir, yani daha altı yoktur. Güven duygusu, birden fazla kişinin bir araya gelerek topluluk oluşturmasını sağlamaktadır. Avcı-toplayıcı toplulukların (Homo-Sapiens) ticaretlerinde belli motifleri güven sağlama aracı olarak oluşturdukları -en azından bu niyetle olmasa da böyle de kullandıkları- görülmektedir. Bu durum, bireyin kendisinden ayrılıp, aslında topluluk olmasını da sağlayan ve "o" olmayı kısmen bırakıp kalabalığa katılmasıyla, nihayetinde bir irrasyonelliğin ortaya çıkışı ve güven aracılığıyla biraz daha rasyonelleşebileceği -belirli kurallar koyarak- şeklinde tarif edilebilir. Bu toplulukların daha da birleşerek son olarak devlet, hatta devletlerin de birleşerek federasyon ve siyasi birlikler oluşturduğunu da görülmektedir<sup>4</sup> (Robinson, 2022).

Bahsedilen güven duygusu, psikolojik etkisinin yanı sıra, fiziksel olarak da ortada durmayı gerektirmiş veya hissettirmiştir. İnsan, daha az güvende hissettiği bir şeyi veya daha çok güvende kalmasını istediği bir şeyi hep merkeze almaya çalışmıştır. Merkez insanın güven duygusunu arttırarak, onun -en azından kenarda kalanlar için- daha önemli olduğunu, o olmazsa diğerlerinin bir önemini kalmayacağını söylemiştir. Bu kutsallaştırılan merkez, eleştirinin noktası olmaktan çıkarak, onun varlığının zaten olanlar için bir kanıt niteliğinde olduğu görülmüştür. Niccolo Copernicus'a kadar bu merkezde insan bulunmaktaydı (Maslow, 2021).

Güneşin, Dünyanın -veya yerin- çevresinde dolaştığı, evrenin merkezinde ise Dünyanın -veya insanın- bulunduğu bir atmosferde insan aslında tanrı rolünü çoktan kapmıştı, fakat baskılanmıştı. Burada önemli olan, kendisini merkezden kurtaran insanın -kabaca 1543'ler- tanrısal rollerini bu kurtuluşla birlikte kazanmasıdır. Şu açıkça bilinmiştir ki, eleştiri, sorgulama ve şüphe, mevcut fikirlere bir karşı çıkış, merkezden çıkış ile doğru orantılıdır. İnsanın yıllarca merkeze

---

<sup>4</sup> Burada topluluğun irrasyonel olduğunu savunuyoruz. Şöyle ki; Joan Robinson'un da dediği gibi, her toplumun ideolojisi, yani, dünya görüşü vardır. Bu durum, toplumdan mantığın dışlanmasıyla doğru orantılıdır. Robinson, 'herkes eşittir' dünya görüşünün, mantık çerçevesinde, herkesin miktarsal eşitliğiyle anlaşılması fakat kastedilenin bu olmadığını örneklendirir. Bu anlamda, ahlak ve etiğin de aklın dışında gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

konması, her ne kadar ileri fikirler ortaya çıkarsa da gerek kilise baskılarıyla - dolayısıyla baskı yapanlar da insanlardı ve kendi kendilerini baskılıyorlardı- gerekse de merkezde olmanın rahatlığıyla bir hayal gücü patlaması yaşayamamaktaydı. Eleştirilerin ötesinde, şüpheyeye yer vermeyen ama tanrı olduğu bilincindeki insan, yeteri kadar fikir ortaya koysa da bunu pratik yaşama geçiremediği gibi uygulanabilir olabileceğini de düşünmemiştir. Fakat, dünya-merkezli konumdan güneş-merkezli konuma geçişle beraber, insanın merkezden kayışı, beraberinde, inançların rahatlığına yaslanmayı bırakıp, belki ileride tekrar inanç haline gelecek olan rasyonellik fikrine ve akla sarılma durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu sarılış, insanın durgunluktan dinamikliğe, rahatlıktan huzursuzluğa geçişinin bir sebebidir. Her ne kadar rasyonel bakış açısının da bir süre sonra inanç durumuna geldiğini söylesek de bu düşünce modeli insanı teorik yaşamdan pratik yaşama geçirmeyi başarmıştır<sup>5</sup> (Elias, 2017).

Pratik yaşama geçişle beraber, kişi, akıl ve sağduyu sahibi (Prometheusçu biçimde) olurken, bir karşı çıkışla (Prometheus-Zeus karşılaşması) Pandora'nın kutusunu açmıştır. Kişi kendini keşfedip kendi kendine karar alabildikçe derin yaralanmalar, zihinsel ve bedensel acılar yaşamaya başlamıştır. Bu keşfi erken dönem Homeros metinlerinde dahi görebiliriz. Nitekim, Akhilleus, Troia savaşında, komutanı Agamemnon'un kararına öfkelenmiş ve toplumdan uzaklaşıp yabancılaşıp şöyle demiştir:

*"Hades kapılarından nefret ettiğim kadar nefret ederim  
Gönlü başka, dili başka adamdan.  
Yok, ben dosdoğru, içimden geleni söyleyeceğim size."* (Dürüşken, 2021)

Aslında kişinin bireyselleşme eğilimi mitlerde ilk adımlarını atsa da bunun hep bir Tanrı gazabıyla sonuçlanması, içten düşünmenin<sup>6</sup>, uygulamaya geçilemediğinin kanıtıdır. Eğer insan merkezdeyse ve onun bir bakıcısı varsa, asla dünyanın efendisi olmaya çalışmayacaktır. Bakıcısını ne taklit edebilecek cesaret ne de onu alt etmeye

---

<sup>5</sup> Pratiğe geçiş, kişinin baskılanan düşüncelerinin bir sıçrayışı niteliğinde sıradanlaşan insanın, kendisini doğal düzenin bir parçası görmesiyle beraber, F.Bacon'un 'bilgi güçtür' düşüncesi, Nietzsche'nin 'güç istemi' tanımlaması, Mill'in 'faydacılığı' ve Freud'un 'panseksüalizmi' (Tokat, 2017) ile insanın doğal yönlerinin açığa çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır.

<sup>6</sup> "Kütüphaneler sestem geçilmezdi. Fakat 1400'lü yıllarda okuma deneyimi değişti ve sesli okumadan içten okumaya geçiş sağlandı. Yine aynı yıllarda içsel iman anlayışı da gelişmişti." "Dindarlığın içsel imana dönüşmesiyle, heretiklik fikri ve üniversite öğrencilerinin ruhban sınıfına eleştirileri artıyordu." (Watson, 2020).

çalışacak gücü bulacaktır. Fakat merkezden kayış, bireyselleşme eğiliminin habercisi ve fiilen uygulayıcısı olacaktır. Prometheusçu<sup>7</sup> insan artık Tanrıya karşı çıkmayı bırakıp, fiili olarak Tanrı rolüne bürünmeyi hedef alacaktır<sup>8</sup> (Tokat, 2017). İşte bu değişim, zincirlerin kırılmasını göstermekte ve insanın güç ve cesaretini ele almasını simgelemektedir.

Güven ile bağlantısına bakıldığında ise, kişinin güvensiz bir duruma düşmesi yani merkezden kenara kayması, şüpheyle beraber, zaten kutsal olanları elinde bulunduran fakat bunu yönet(e)meyen insanın, artık yönetmeye geçtiği görülmektedir. Yani kişinin en temel psikolojik ihtiyacı olan güvenin sarsılması ve artık evrenin merkezinde olmadığını bilme düşüncesi, kişiyi çeşitli sanrılarla kendi kendinin içine hapsedmiş ve topluluktan bir nebze koparak birey olma durumuna geçişini sağlamıştır. Birey olma ise, doğallığın içine hapsolan ve ona yönelik fikirler geliştiren düşünürlerce, ‘toplumun mantığı’ şeklinde idealize edilen bir ideoloji ve ahlaktan kurtulma çabasıyla, her şeyin kendiliğindenliği ve dengeliğini ortaya koymuştur. Nihayetinde, güven aracı olan Tanrı’nın yeryüzünden çekilişi, doğal olarak, insanın yeni kutsala yönelmesini, fakat modern dönemle birlikte bunun sekülerleştiğini, dolayısıyla, ikamenin yine metafizik bir kavram olan rasyonellik ve doğal düzenle değiştiği söylenebilir. Artık bu durum, zincirlerinden kurtulan insanoglunun, değerlerini ve ilkelerini kaybetmiş biçimde, yarı kör yarı topal şeklinde yeni kutsalını arayacak ve her an kendini yeniden keşfetmeye dönüşecektir (Elias, 2017).

#### **4.BİREYİN VE KAVRAMIN KEŞFİ**

İnsanın kendi doğasının dışına çıkmasıyla beraber -belki de kendisini aşan fakat doğal düzenin içine yerleşmesiyle- düşünce ve fikirlerdeki değişim, kavramlara atfedilen anlamı da değiştirmiştir. Orta Çağ’ın amaçlı insanının konum kaybı ile birlikte yeni evren modeline geçiş, kutsal kabul edilen değerlerinin belki yeniden biçimlenişi şeklinde ortaya çıkan rasyonellik değerinin elde edilmesi ile yeni bir insan modeline geçişi kazanmıştır. Bu geçiş, değerlerde, Tanrı’nın inayetinden, rasyonelliğin bağlayıcı gücüne inanan insanın dönüşümüdür. Bu durumun tek sebebi rasyonel insanın doğması olmamakla birlikte, yine de bahsettiğimiz türden bir akılcı insanın ortaya çıkmasıyla geliştiği düşünülmektedir. Yine bu durumun

---

<sup>7</sup> Bu konuda farklı bir bakış için bkz: Nasr, Bilgi ve Kutsal, 2001, s.171-200

<sup>8</sup> Devamında, Prometheusçu insanın Batı dünyasına yansımaları, bilimin, tahakküm ve güç aracı şeklinde ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

ardından gelen bireyin, sekülerleşen yaşamın teorileştirilmesi biçiminde gösterilen ikili hareket gerçekleştirdiği de söylenebilir (Elias, 2017).

Çalışmada ele alınan konu ise eski ve yeni davranışlar açısından değerlendirdiğimizde bu geçişliliğin içinden nasıl bir çözümleme ve anlatım yapılabilir sorusudur. Buradaki davranışlar, kişilerin nesnelere yönelik eylemleridir. O halde başlık altında ele alınan kavram, bir nesneye ait fikir ya da ideye karşılık gelirken, pratik yaşamdaki nesnelere adları ve insanların bu nesnelere karşı davranışlarını da göstermektedir. Yani davranışlar, toplumdaki diğer insanların duruşlarıyla veya kavramların kendi anlamlarıyla belirlenebilir. Gözden kaçırılmaması gereken yer, davranışların, toplumsal bağlamda veya bireysel anlamda ‘kavramsal’ olarak ortaya çıkmasıdır. Temel nokta ise geleneksel insanın karmaşık olmayan basit, sade, amaçlı ve belirli davranışlarından, ‘Modern İnsan’ın karmaşık ve düzensiz olan davranışlara doğru ilerleyişi sonucunda, kavramlara atfedilen anlamın ne derece değiştiğidir. Yani, tekdüze bir yaşamın çizgisinde hareket eden insan, zaman ve mekân algısını kaybederek, geleceğin belirsizliği altında, karmaşıklığa doğru sürüklenmiş ve bireyselleşmenin de etkisiyle, kavrama farklı bir rol biçmiştir. Aslında konu, geçişliliğin unsurlarını açıklamak değil, insana dair bir çözümleme arayışıdır. Bu durum, modernliğin veya kültürün hakimiyetiyle beraber, doğal olanın etkisinin kaybolmasıyla da açıklanabilir. Hepimiz doğal halimizle birer ‘hayvan’ isek, modernleşme çatısı altında, eğitilmiş hayvanlarız demektir. Yani eğitimin insanları doğal halinden koparıp, modernleşen bireyler haline getirdiği söylenebilir. Bunun gelişimi, kalabalığın, toplum olarak bir görülmesinden, birey olarak tane tane gözükmeye geçişin sonucu olarak görülebilir. Her birimizin bir birey olduğu fark edilince, kavramların kendi içsel değeri oluşmaya başlamıştır. Kalabalığın toplum olarak görüldüğü yerde ise, yanlış yapmanın doğru olmadığını söylerken, bunun gerekçesi havada kalmaktadır. Şöyle ki; ‘Bunu yapmamalısın’ ‘Neden?’ ‘Çünkü yapmasan daha iyi olur’ ‘Peki bu kim açısından daha iyi olur?’ ‘Tabi ki diğerleri açısından.’ Buradaki durum şudur, insan davranışları, rahatsız ediciliğini, diğerlerinin düşüncesinde kazanır ve öteki açısından rahatsız edici bir durumun sebebi, diğerlerini ‘rahatsız etme’ eylemidir. Bu eylem ise bir sonraki aşamada utanılıp, sıkılıp ötelenmiş bir davranışa dönüşecektir. Yine bu sıkılma, öteki insanın varlığından kaynaklanmaktadır. Yani davranış değişikliğinin veya utanma duygusunun yaratıcısı, utanılan kişiyle ortaya çıkmaktadır (Cündioğlu, 2023).



Bu dönüşüm şuraya varmıştır; davranışların, öteki insanların varlığının sebebinden dolayı utanılacak bir durum olarak görülmesinden, kavramların kendi anlamlarının yine kendi içlerindeki anlamlarla, yani kendisi yine kendisinin ereği olmaya dönüşmüştür. Bu da bireyin keşfiyle doğru orantılıdır. Birey keşfedilerek, kavramların değer yüklü anlamları ortadan kaldırılmış ve pozitivist bağlamda olgulara dönüştürülerek, kendi içlerinde doğru veya yanlış olmaya başlamıştır. Bugün, ‘yapmamalısın’ın sebebi, diğerlerini rahatsız ettiği için -yani değersel anlamda- değil, kendi -olgusal- değeri olarak anlamlıdır. Bu ise, toplumun geri çekilişiyle, tanrının doğadan geri çekilişi arasında bağlantı olduğunu gösterir. Nihayetinde, Tanrı’nın doğallığının kayboluşu ise kültürü ortaya çıkarmıştır.<sup>9</sup>

Son tahlilde, tanrının yeryüzünden çekilmesiyle beraber rasyonel insanın doğuşunun temeli olarak görülen Orta Çağ insan modelinin değişimi, güç ve cesaretini eline alarak, aynı zamanda da yine ‘her şey herkes içindir’ sloganından ‘her şey birileri içindir’ sloganına indirgenen bir tavırla, bencilliğin temellerini atmış, aslında Tanrı’nın inayetine sığınan biriyken farkında olmadan doğal düzenin içine hapsolmüştür. Tıpkı Bentham’ın Panoptikonu gibi, gözlemlenen somut güçten kurtularak, aynı zamanda kendi kendinin belirleyicisi olarak, varlığı soyut olan ama kuşku duyulmayan bir başka güce, görünmez ele bağlanmıştır. İşte bu insan modelindeki büyük değişim ve dönüşüm, tek tanrılı modelden (Monoteizm) iki tanrılı modele (‘Görünmez El’ ve Rasyonellik) geçişin göstergesi-olmuştur.

## **5.‘GÖRÜNMEZ EL’ VE TOPLUMSAL DENGE: İNSANA BİÇİLEN YENİ KONUM VE ROL**

Kendisini toplumun içinden kurtaran insan, nihayetinde doğal veya hayvani olanın içine sığınmak isteyecektir. Bu çağlar arası geçişlilikteki insan serüveninin modellenişini, iktisat ve toplum çerçevesinde temellendiren iktisatçı<sup>10</sup> insanın toplumsal oluşundan bireye kayışını ‘gömülülük’ kavramıyla açıklamaktadır. Bu kavramda, insan, ekonomi ve sosyal ilişkiler ağı içerisinde, birinin ötekine gömülü oluşuyla beraber, sosyal veya ekonomik bir varlığa dönüşecektir. Bu ikili ilişkinin

---

<sup>9</sup> Burada şöyle diyebiliriz; tanrının bir ‘toplumsal baskı’ olarak etkisinin kaybolmasıyla, Rönesans insanının keşfedilmesi ve baskının azalması. Orta Çağ’da her insanın bir amacı vardır. İnsan amaçlı olarak doğmuştur ve dolayısıyla insanlar birbirlerine bağlıdır. Rönesansla beraber özellikle içsel imanın keşfiyle, kolektivist anlayıştan uzaklaşma ve artık ‘kavramların’ değerlerinin veya anlamlarının, insanlarla sınırlı kalmayıp, kendi içsel değer veya anlamlarını kendiliklerinde barındırması (Watson, 2020).

<sup>10</sup> Karl Polanyi (1886-1964)

ekonomik davranışları, ekonominin sosyal ilişkilere gömülü olduğu durumda, karşılıklılık ve yeniden dağıtım ilkesi; sosyal ilişkilerin ekonominin içine gömülü olduğu durumda da değişim ilkesidir. Nihayetinde ‘Büyük Dönüşüm’ gerçekleşecek ve toplumların genel çıkarları, bireylerin genel çıkarlarından daha önemliken durum tersine dönecektir. (Polanyi, 2021)

Bu dönüşüm çerçevesinde, insan da iktisat içerisinde ‘Homo-Economicus’ modelini almasıyla beraber, değişim ilkesinin devindiricisi niteliğinde bir güce, doğal düzene ihtiyaç duyacaktır. Merkezden çevreye itilen insanın Tanrının özelliklerini alması, bu doğrultuda bireyin kendini keşfetmesi ve dışardaki gücü yıkıp, kendi kendinin Tanrısına dönüşmesi, nihayetinde bir rasyonellik altında ‘Görünmez El’e sığınacak ve son düzlemde toplumun kendisine dokunmasını isteyecekti. Bildiğimiz anlamdaki ‘Görünmez El’e dönüşüm ise, bireycilik ve doğallıkla bağlantılı bir şekilde ilerleyip, yine insan modelinde bir değişmeye işaret edecektir. Bunun en doğru şekilde tanımlanışı, doğal hukuk kavramıyla yapılabilir. (Savaş, 2007)

Orta Çağ’da doğallığın zorunluluğa karşılık gelmesi, sosyal ilişkilerin hala baskınlığının geçerli olduğunu ve henüz Homo-Economicus’un meydana gelmediğini göstermiştir. Bu zorunluluk, Thomas Aquinas’ın doğal ve beşerî hukukunda daha açık bir şekilde gösterilebilir. Ona göre, ‘‘Doğal hukukun esası, insan şuuru tarafından tanınan nizamdır. Bu nizam ilahi aklın insan üzerindeki aksi ve izidir. Aklın vazifesi ise bu nizamı yaratmak değil, keşfetmektir.’’ (Yıldırım, 2021 s.381). Bu doğal hukukun gücünün altında belirlenen insan modeli, doğal olarak Tanrı inayetine sığınan, vahiyssel/kitabi bilgileri temel ilke edinen ve kendi dışında yer alan bir gücün kuvvetine boyun eğen modeldir. Fakat, modern dönemle birlikte, kişisel çıkarın özgürce takibi sunulacak<sup>11</sup> bireycilik ve aklın ön plana gelişiyle, insan, Tanrı’nın gücünün altından sıyrılıp, doğal düzen içine hapsolacak ve buna uygun yasaları gereksiz bulacaktır.<sup>12</sup> Nihayet fizyokratlara gelindiğinde, Quesnay, ‘Doğal düzene uygun yasalar gereksiz olacaktır; doğal düzene uyumsuz yasalar ise uzun dönemde doğal düzen tarafından reddedilecektir’ diyecektir (Savaş, 2007).

---

<sup>11</sup> John Locke (1632-1704)

<sup>12</sup> Buradaki kırılma, ‘doğal hukuk’ kavramının da kendi içinde değişimiyle beraber, önceleri belli bir güçten geldiğine inanılan düzenin, artık bir müdahaleye gerek olmadan, kendiliğinden dengeye gelen sürece dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Fakat, Tanrının yeryüzünden çekilişi, Skolastik Düşüncenin gerilemesi ve ahlak filozoflarının bu alanlarda tartışması, doğal hukuk kavramına bakışı değiştirmiştir. Artık, efendinin veya gücün değiştiğini ve kendiliğinden dengeye gelen bir serbest piyasa inanışının geldiği söylenebilir. Nitekim 1758 yılına geldiğimizde, Smith, doğanın insan üzerindeki olumlu etkilerinden bahsederken, konu bölüşüm sorununa geldiğinde ise “Dünya, üzerinde yaşayanlar arasında nasıl bölüşülecekse zengin de görünmez bir el sayesinde ve bilmeden her bir şeyi insanlar arasında aynı şekilde bölüştürür” diyerek, görünmez gücün toplumsal sonuçlarını ortaya koymuştur (Smith, 2020). Smith, insanları birbirine bağlı bir şekilde tutan ‘Görünmez El’i ‘egoizmi’ andıran bir kaynaktan değil, öz sevgiden (self-love) kaynaklanan tanrısal bir güçten geldiğini söyler. Bu anlamda iş bölümünün doğmasına sebep olan ‘sempati’ ilkesi, güdüsel, dolaylı olarak da tanrısaldir. Tanrısal olan ve bireysel ahlaktan toplumsal harmoniyi sağlayan bu güdü ise bireysel egoizmden değil, öz çıkara dayanan öz sevgiden kaynaklanmaktadır. Nitekim ‘Milletlerin Zenginliği’nde Smith bu durumu şöyle açıklamıştır:

*“Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamaktan bekleriz. Onların insan severliğine değil, öz sevgilerine (self-love) sesleniriz.”* (Smith, 2016)

‘Doğal hukuk’ anlayışının değişimi, gücün Tanrıdan, doğanın kendisine inmesiyle ve insanın bir şekilde bu düzenin içine yerleşmesi, nihayetinde korumacı politikaların gerekliliğini de göstermiştir. Artık, müdahaleci düzenin önemi ön plana çıkarken, siyaset kuramcılarının da hükümete, bireysel özgürlük lehine olmak üzere meşruiyet kazandırma çabasını ve onu sınırlayacak bir temel arayışına gitmesini gerektirmiştir (Bix,2004). Burada artık, kendiliğinden işleyen düzene karşı, dezavantajlı kişilerin ezilmemesine dair bir refah devleti anlayışı da temellenmeye başlayacaktır. Nitekim, 1930 ve 1940’lı yıllarda özellikle Keynes tarafından geliştirilen refah devleti anlayışı yine onun ‘doğal özgürlüğe’ karşı gelmesiyle daha iyi anlaşılmalıdır (Gül, 2004). Keynes’e göre, “Bireyler, ekonomik faaliyetlerinde, yerleşik bir doğal özgürlüğe sahip değildi. Dünya, kişisel ve toplumsal çıkarların her zaman örtüσεceđi şekilde yukarıdan yönetilmekte de değildir.” (Robinson, 2022). Sonuç olarak, farklı güçlerin esiri olan insan, her zaman karşıt bir müdahaleyle savunmaya geçmiş ve tıpkı Polanyi’nin çifte

hareketi<sup>13</sup> gibi, doğal düzen ve müdahaleci politikalar şeklinde eş zamanlı bir süreç izlemiştir (Gül, 2004).

İnsanın, daha önceki paragraflarda ele alınan dönüşümüyle bireyselleşme ve rasyonelleşme çabası, yine insanın doğal içgüdüleriyle eş zamanlı gelişerek, denildiği şekilde, bireyselliğin lehine bir gelişme yaşatarak, ‘Görünmez El’i yaratmış ve yine bireyi merkeze alarak, toplumun da bu bireyselleşmeden pay alacağı göz önünde bulundurulmuştur. İşte bu doğallığa bakış açısının tarihi seyri içine hapsolmuş insan, davranışlarından kendini kurtaran ve özgürlüğüne ulaşan fakat bu durumda sıkışıp arafta kalan insanlığın tarihidir. Kurtuluş, dekorun aynı, oyuncuların değiştiği bir sahnede, Tanrının olduğu doğal düzenden, rasyonelliğin olduğu doğal düzene geçiş ile aynıdır. Artık, ‘Görünmez El’ aracılığıyla, bireylerin kendi kendine yeterli olması, toplumsal refahı da arttıracak ve devletin bu sürece müdahale etmesine gerek olmadan, toplumsal uyum sağlanmış olacaktır (Gül, 2004).

## 6.SONUÇ

İnsanlık, her dönemin kendi tarihi seyri içerisinde yer alan ideolojik ve ahlaki düşüncelerden etkilenmiştir. Bu etkilenme, belli bir tarihe kadar, her zaman dengede kalma çabasında bir ileri bir geri gitmiştir. Fakat değişim ve dönüşüm hızının artması, insanlığın davranış ve fikirlerindeki hızı da arttırmıştır. Bu hızla beraber değişim öyle bir noktaya gelmiştir ki, insan, en idealize edilen biçimiyle sunulmaya kadar gidilmiştir. İşte bu merkezden ayrılan ve agresifleşen insan, kendini ve dolayısıyla kavramları keşfetmesiyle beraber, uç sınırlara ulaşmıştır. Artık elimizde, her zaman bir dengeye varma çabasında olan insanın bozulmasıyla ortaya çıkan, gerçeklikten kopuk ve en uç noktalarda yaşayan otistik insan vardır.

Bu insan, ilk olarak teorilerde yıllarca kabul edilen bir durumun hayal kırıklığıyla beraber, Kopernik devrimiyle merkezden çevreye ya da köşeye itilmesiyle ve kendisini yöneten gücün özelliklerini -amoral, ahistorik ve apolitik- kendisine almasıyla, içten içe bildiği fakat her zaman baskıladığı Tanrının rollerini kuşanmıştır. Bu kuşanış, ürkekçe bir yaklaşımla ve her zaman eleştirinin odak noktası olması rolüyle, aynı zamanda kendisine yeni efendi yaratma haykırışıyla

---

<sup>13</sup> Polanyi, ‘Büyük Dönüşüm’ adlı kitabında, liberal ekonomiyle, sosyal korumanın eş zamanlı ilerlediğini söylemektedir.

beraber ilerlemiştir. İlerleyiş, nihayetinde, Tanrının yeryüzünden çekilişiyle eş zamanlı olarak ve bireyin kendi kendini keşfetmesiyle beraber, idealize edilen insan biçimine, yani, ‘Homo-Economicus’a varmıştır. Bu rasyonel insanın, bir gereksinim olarak duyduğu doğal düzen ise, onun yeni belirleyicisi olmuştur.

Bireyin keşfi ise, kendini uç noktalara yerleştiren insanın sürecidir. Doğal düzene hapsolan ve her türlü şeye rasyonellik gücüyle erişebileceğini düşünen insan, kendi kendinin değerini yücelterek, ‘en iyiye ulaşma’ çabasında sürekli ‘en iyi tercihler’ yapabileceğini söyleyerek, en uç noktaya ulaşmaya çalışmıştır. Fakat bireyin keşfi, tıpkı modernliğin irrasyonelliği şeklinde bir düşünüş veya ezilmişliğin haykırılarıyla ortaya çıkan tepki niteliğinde devrimle, kendiliğine veya doğaya dönüşünü istemiştir. Bu dönüş, bireysel özgürlüklerin daha da yeşertilmesini isteyen liberallerin sesleri veya doğal düzen içine hapsolmuş dezavantajlıların takıntıları olabilir. Çaba, iki durum için de atılmış ve bu durumu refah devletlerinin doğuşu izlemiştir. Son aşamada ise, geleneksel insanın, Tanrı’nın niteliklerini benimseyip, bireyselleşmeyi ele alması ve ‘Modern İnsan’ın konum kaybı ile denge arayışı, yeni bir alem tasavvuru, yani, doğal düzeni ortaya çıkarmış fakat idealize edilen bu insanın her zaman ‘gerçek insan’ ile karşılaşması, doğal düzen durumuna izin vermemiştir.

Son tahlilde, önceki paragraflarda anlatılan iki farklı insan modelinin niteliklerini belirleyebiliriz. Dünya merkezli evren modelindeki insan, basit, sade ve amaçlıdır. Onun için dünya, varlığın merkezinde yer aldığından, dolayısıyla kendisi de dünyanın merkezinde olduğundan, güvencedir ve her zaman sırtını dayadığı bir tanrısı vardır. Yine o, kendi benliğini yitirdiği toplumun yalnızca bir üyesi olduğundan, bireysel olmaktan uzaktır. Toplumun ön plana çıktığı bu geleneksel insan modelinde, doğal olarak kavramların değerleri de diğerlerine ne hissettirdiğiyle belirlenir hale gelmiştir. İktisadi bağlamda ise, değerler dünyasının yer aldığı, normatif ekonomi içinde yer almaya başlamıştır. Geleneksel insan modelinin antitezi şeklinde incelediğimiz ‘Modern İnsan’ karışık ve amaçlıdır.<sup>14</sup> İncelediğimiz devrimden sonra konum kaybı yaşayan insan, tanrının rollerini kaparak, akla sarılmıştır. Yeni alem tasavvuruyla güneş merkezli evren modeline geçen insan, şüpheci olmaya ve çevresine eleştirel gözle bakmaya başlamıştır. Yeni bilimsel insan modelinde artık, kavramların değerleri de kendi içlerinde anlam

---

<sup>14</sup> Buradaki amaçlı insan, yöntembilimsel bireyciliğin içerisinde yer alan rasyonel, tam bilgiye sahip ve gelecek hakkındaki kararlarını optimal düzeyde gerçekleştiren tipi anlatmaktadır. Oysa geleneksel insanın amaçlılığı, doğuştan ve tanrı tarafından yüklenilmiş, önsel olarak ne yapacağı belirlenmiş farklı bir model sunmaktadır.

taşımaya başlamış ve kavram bireyden bağımsız hale gelmeye başlamıştır. Nihayetinde, evrimsel değişimin yer aldığı bu süreçte, devrimsel bir dönüş gerçekleşmiş ve huzurlu yaşamdan, huzursuz bir yaşama geçilmiştir.

### **YAZARLARIN BEYANI**

**Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır.

**Destek ve Teşekkür Beyanı:** Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

### **KAYNAKÇA**

- Bix, B. H. (2004). Doğal Hukuk: Modern Gelenek. Hukuk Fakültesi Dergisi, 291-343.
- Cündioğlu, D. (2023). Mimarlık ve Felsefe. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Demir, Ö. (2019). İktisat Metodolojisi. Bursa: Sentez Yayınları.
- Dürüşken, Ç. (2021). Antikçağ Felsefesi. Alfa Yayınları.
- Elias, N. (2017). Uygarlık Süreci Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ester Biton, R. (2017). İktisadın Unuttuğu İnsan. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Genç, S. Y. (2018). Görünmez El'in Modern Yaklaşımları. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar - V, 181-194.
- Gül, S. S. (2004). Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! İstanbul: Etik Yayınları.
- Maslow, A. (2021). İnsan Olmanın Psikolojisi. İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Mill, J. S. (2021). Faydacılık. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Nasr, S. H. (2002). Bilgi ve Kutsal. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Polanyi, K. (2021). Büyük Dönüşüm. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Robinson, J. (2022). Ekonomi Felsefesi. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Russell, B. (2021). Etik, Toplum, Siyaset. İstanbul: Say Yayınları.
- Sarfati, M. (2008). Görünmeyen El Metaforu. Ekonomik Yaklaşım, 29-71.
- Savaş, V. F. (2007). Varsayalım Ki İktisat. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Schumpeter, J. A. (2022). Kapitalizm, Sosyalizm, Demokrasi. Alter Yayıncılık.
- Smith, A. (2016). Milletlerin Zenginliği. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, A. (2020). Ahlaki Duygular Kuramı. İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Tokat, L. (2017). Modern Batı Dünya Görüşünün Tanrı ve İnsan Tasavvuru Açısından Tahlil ve Eleştirisi. Bilimname Dergisi, 121-143.
- Watson, P. (2020). Fikirler Tarihi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldırım, Ş. (2021). Thomas Aquinas'tan Orhan Münir Çağıl'a Teolojik Tabii Hukuk. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 379-398.
- Yılmaz, F., & İşler, O. (2011). İktisadi Felsefeyle Düşünmek. İstanbul: İletişim Yayınları.